

LAKNER JUDIT: HALÁL A SZÁZADFORDULÓN

História Könyvtár - Monográfiák 3.

Szerk. Glatz Ferenc

*História – MTA Történettudományi Intézete,
Budapest 1993. 92 o.*

A lazán illeszkedő dolgozatok füzére a halál, mint társadalmi jelenség vizsgálatába enged bepillantást, a haldoklástól a temetésig. A kötetben közölt öt tanulmány a budapesti temetések és halottas szokások társadalom-, mentalitás-, divattörténeti, higiéniai, üzletpolitikai, városrendezési vonatkozásait tekinti át. A szerző a fővárosi gyász kultúra alakulásáról a következőket állapítja meg: „a katolikus – ortodox világ határmezsgyéjén, az északi protestantizmustól délre, a mediterránnumtól északra, a zsidó népvándorlás fő vonalában, a bécsi udvari kultúrától pár száz kilométerre mindezen hatásoktól megilletődött, és valahol még a pogányságot is megőrizte.”

A közember számára meglehetősen morbidnak tűnő témát feldolgozó munka valójában egy színvonalas mentalitástörténeti mű, mely a halálhoz való társadalmi viszonyulást történetiségében ragadja meg, rámutatva a kortársak gondolatvilágában élő klisék és sztereotípiák változásaira.

A kutatás tárgyául választott téma nemzetközi irodalmának vázolásával a *tanatológia* kilencvenes évek eleji helyzetét ismerhetjük meg. Lakner találóan jegyzi meg, hogy „a halált egyik civilizáció sem tudja megközelíteni, csak kerülgetni, mint a forró kását. Az antropológus vagy a történész számára éppen a kerülgetés módja az érdekes, ez a koronként változó haláltánc.” Ebben az első részben, a halállal szembeni attitűd módosulását követhetjük nyomon a romantikától napjainkig, néhány szépirodalmi utalás, illetve röpké filozofikus eszmefuttatások kíséretében.

A *Békeidők gyászpompája* c. fejezetben a szerző röviden jellemzi a mindent megérintő társadalmi esemény közösségi befogadásának történeti változásait. Hosszú évszázadokig „az empátia alacsonyabb fokán, mikor a mások halála még beillett a természet rendjébe», a vigasság nyíltan folyt, sőt beépült a gyász szertartásrendjébe. A halotti toron ettek – ittak, táncoltak, sőt a végén még az özvegyet is táncba vitték”. A 19. sz. második felében e hagyomány helyét átveszi az új városi gyász kultúra, melyben a halál elfogás individuálisabb és drámai. Íratlan erkölcsi kitétel lesz a gyász ideje alatti mulatozások mellőzése. A zsidó vallás előírásai e tekintetben is merevebbek, egy sereg további tiltást fogalmaznak meg. Általánossá válnak az új polgári gyász szokások, ugyanakkor egy sajátosan nagyvárosi, „kissé álszent és frivol gyászfoklór”.

A 19. század második felének Budapestjén az előkelőségeknek és a köztisztviselőknél álló személyiségeknek barokk mintájú, a Habsburg családot megillető temetések tablóját igen érzékletesen rajzolja meg a szerző, felsorolva a korabeli forgatókönyv megannyi jellemzőjét (teatralitás, ceremóniamesterek, tollbokrétá erdő, szikrázó katonai egyenruhák stb.).

A századvég színpompás temetéseit az abszolutizmus időszakának késő-romantikus temetéseit megelőzték meg. A korabeli újságok (Vasárnapi Újság, Pesti Napló, Fővárosi Lapok, Nemzet) híradásainak felhasználásával Lakner bemutatja nemzeti nagyjaink temetéseinek jellemző vonásait, az aktuálpolitikai érdekek begyűrűzését egy, bensőségesnek már rég nem nevezhető szertartás nyilvános szférájába.

Ez a kor a nagy temetések és újratemetések időszaka, és a szerző nem minden ironia nélkül kommentálja a „mediterrán pálmadsungellel” körülvett ravatalokat, majd a „karneválnak is beillő” temetések lefolyását, melyek során a főváros „átadhatta magát a közjogi álmódoroknak”. A kissé hosszú sikeredett, amúgy is narratív részben a forrásokra való hivatkozás meglehetősen egyoldalúan, és esetlegesen történt. Gondolatsorait érzékelhetően a korabeli sajtó színes beszámolóira építi, azonban ezt csupán tetszőlegesen jelzi, a visszaemlékezés esetében (kolozsvári naplójegyzet?) pedig nem utal a forrásra. Ugyanakkor, a világirodalomból, és a magyar prózából kiragadott számos vonatkozó idézettel igen színesen mutatja be a monarchiabeli Budapest polgári mentalitásának azt a szeletét, melyben a halál – különösen a hírességeké – a népszerűség csúcsát jelenti, társadalmi eseményé szublimálódik és tulajdonképpen nem más, mint „stiláris tökéletességgel megrendezett ceremónia”.

A *halál urbanizációja* című tanulmányban a szerző a polgárosodással együtt járó folyamatként mutatja be a halál bürokratizálódását. A városi infrastruktúra kiépülése, illetve ennek minden modernizációs vonzata fokozatosan megváltoztatta a halálhoz való szellemi hozzáállást, „a mások halála feletti bánat egész természetrajzát”. Az olvasó számszerű információkat szerezhet a rohamosan növekvő, metropolisszá váló Budapest közművesítés előtti és utáni közegészségügyi állapotáról, a halálozási rátákról – európai viszonylatban is. Ezt követően a közegészségügyi bürokráciának a tetszhalálhoz való viszonyulását tárgyalja. Részletesen szól a tetszhalál és az ehhez társuló járványveszély elleni intézkedések történeti fejlődéséről Mária Terézia vonatkozó rendeleteitől, a halottasházak felállításának gondolatán át a

mentőállomás, a halottkémlelés és a ravatalozó intézményesüléséig. A továbbiakban figyelemmel követhetjük a holttest utolsó útját a halál beálltától a temetésig, ennek keretében a családban történő felravatalozás során kialakuló iszonyérzetet, viszolygást és az ellenszerként megjelenő „díszcsomagolás” technikáját. A higiénikus puritanizmus érdekes vetületére figyelhetünk fel a halotthamvasztás korabeli érveit és ellenérveit bemutató rövid ismertetőben.

A századfordulóra a halál fogadása drámaivá válik, a halálkép pedig érdekes módon megszépül, egyes interpretációkban egyenesen megszépül. „Budapesten a halál is csak félig – meddig polgárosult” – összegez Lakner Judit, majd hozzáteszi, hogy „többek között ennek köszönhető az a *couleur locale*, amit a főváros a századfordulón a halál irodalmában és a gyász terén felmutat, a duhaj és szenvedő kifejezési formák, a harsány és rikító szertartások, a vásári pompa, a tobzódó temetők”.

A halál és az üzlet kapcsolatára világít rá a kvantifikálób, „történetibb” *Temetkezési vállalkozók* című fejezet. A sírásó céhek, temetési egyletek után, 1876-ban vették cégjegyzésbe az első temetkezési vállalatot Budapesten, amely *Entreprise des Pompes Funebres* néven tőkeerős részvénytársasággá vált. Ezen legjelentősebb vállalkozás mellett még közel 40 hasonló működött a fővárosban. Ők voltak a halál divatdiktátorai, sőt a szerző megállapítja, hogy általuk nemcsak a felszínes formai részletek újultak meg, hanem a szertartás egésze átalakult a nagyvárosi polgárok mentalitásának és ízlésének megfelelően. Korabeli illemtankönyvekből és különböző szakkatalógusokból inspirálódva a szerző részletesen élénk tárja a gyász esetén betartandó formaságokat, a gyász időtartamától a precíz viseleten át a temetési menet megszervezéséig. Könnyen áttekinthető táblázat segít abban, hogy a korabeli temetkezési típusok kategóriánkénti díj-szabásai között az olvasó eligazodjon.

A napilapok tükrében élesen megrajzolódik a temetkezéssel kapcsolatos kétes üzelmek képe is. A konkurencia, és a saját mohósága által hajtott temetkezési vállalkozó számára a „*síró kliens könnyű préda, akire «mint a hiénák csapnak le»*” Az első világháborút követően, a temetés szürke, hétköznapi jelenséggé vált, a feltűnésmentes diszkréció lett az új erény.

A temetők kialakulásának történeti áttekintését, valamint a 19. századi – elsősorban fővárosi –

temetők létesítésének körülményeit vizsgálja *A cimiteriumtól az üdvleldéig* című tanulmány. A temetők mai formájukat a 18., de inkább a 19. századi szokásoknak köszönhetik. „*Míg a középkori temetőkben ki volt tiltva minden zöld, a 19. századi temetők a természetben létesültek, a természet harmóniájától kölcsönözték nyugalmaikat*” – jellemzi a mentalitás történeti változásait a szerző.

A tanulmány pontosan nyomon követi azt a folyamatot, ahogyan a terjeszkedő város felfalta a temetőket, megszüntetve a régieket, hogy az újonnan nyitottakat is néhány évtized múlva továbbköltöztesse. Lakner Judit figyelme a továbbiakban olyan „mellékkérdésekre” is kiterjed, mint a temetők tulajdonjogának változása, a köztemetők kialakulása és jellege, és a zsidóság attitűdje e tekintetben. A Kerepesi temető, mint nemzeti panteon bemutatásakor, szól kialakulásának körülményeiről, szerepéről, a síremlékek művészettörténeti értékeléséről. Az elhunyt emléket őrző sírkövek anyaga, megmunkálása, és mindezekből következően az ára, hű tükre volt az élő város társadalmának, ahogyan a szerző találóan megállapítja: „*önbecsülés, stílus, és pénztárca alakítja a temetőket*”.

Megítélésem szerint, Lakner Judit mentalitás-történeti próbálkozása sikerrel járt, és az úttörő munka tudományos színvonalát a szerző széles stilisztikai eszköztára, mondandójának közérthetősége tovább emeli. Bár vizsgálódásának színhelyül Budapestet jelöli meg, mégis a cím által sugallt kép, valamint az arány- és minőségbeli különbségek érzékeltetése szempontjából szerencsés lett volna néhány vidéki „nagyváros” példájára utalni. A kötetben szereplő tanulmányokat névmutató, és szemléletes, gazdag képanyag egészíti ki, mely a könyv használhatóságát nagyban növeli.

Összegzésül kijelenthető, hogy a hazai és a nemzetközi szépirodalomból kölcsönözött számos témába illő betét, a nyugati szakirodalom kielégítő használata, nem utolsósorban pedig az újszerű közlésmód, teljes mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az olvasóban kialakuljon a témával való kellemes jólakottság érzete.

GYARMATI ZSOLT